

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΚΑΠΕΣΟΒΟΥ «ΑΛΕΞΗΣ ΝΟΥΤΣΟΣ»

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ

ΚΑΠΕΣΟΒΟ

25 ΚΑΙ 26 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2004

Μ Ο Ρ Φ Ε Σ
ΚΑΤΑΝΟΗΣΗΣ
ΚΑΙ
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2005

ΧΡΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΧΡΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΨΥΧΟΠΑΘΟΛΟΓΙΑ

Ο χρόνος αποτελεί ένα ενοποιημένο στοιχείο της συνείδησης. Το ασυνείδητο δεν γνωρίζει τη διάσταση του χρόνου και τη χρονική σειρά των πραγμάτων. Παρόλα ταύτα, ο χρόνος είναι μια απόλυτα προσωπική και υποκειμενική αίσθηση. Μπορεί να λεχθεί ότι είναι η απολύτως ειδική και ιδιαίτερη αίσθηση των θνητών, αυτή που μεταξύ άλλων διακρίνει τον άνθρωπο από τα ζώα και τον άνθρωπο από το θεό. Ο χρόνος, η χρονικότητα, η αχρονικότητα και όλες οι πολυποίκιλες προσλήψεις αυτού του φαινομένου που καλούμε χρονική εμπειρία, έχουν απασχολήσει το ανθρώπινο μυαλό από τότε που οι άνθρωποι ανακάλυψαν το μυστικό της ύπαρξής: το εφήμερο, τη γέννηση, τη μετάβαση από τη ζωή στο θάνατο και το θάνατο.

Η έννοια του εφήμερου, του πρόσκαιρου, της παροδικότητας, της μεταβολής και της αλλαγής, προξενεί σε κάποιους λύπη και σε κάποιους, ένα είδος παρηγοριάς. Η έννοια του εφήμερου, η συναίσθηση του περάσματος και της ροής του χρόνου, μας προξενεί θλίψη, γιατί όπως είπε ο Freud το 1916 σε ένα κείμενό του για το εφήμερο: “νιώθουμε την ανάγκη να θρηνούμε αυτά που αγαπάμε, δηλαδή την ομορφιά, την καλοσύνη, τους ανθρώπους με τους οποίους δυνόμαστε στενά και αναπτύσσουμε σχέσεις, πριν επενδύσουμε τα συναισθήματά σε κάποιο νέο ενδιαφέρον ή σε κάποια νέα γνωριμία, θεωρώντας πως αυτά είναι εφήμερα. Η άλλη επιλογή στη λύπη και στο πένθος είναι ο φόβος, ο φόβος του θανάτου, η απομάκρυνση από αυτούς που αγαπάμε και ο φόβος για την προσωπική μας ύπαρξη”.

Ο φόβος για το θάνατο και ο φόβος για το πέραςμα του χρόνου είναι ουσιαστικά, ο ίδιος φόβος. Χωρίς το φόβο για την έλευση του θανάτου, δεν θα υπήρχε και ο φόβος για το πέραςμα του χρόνου. Χωρίς την έννοια του χρόνου, δεν θα μπορούσε να κατανοηθεί, αλλά ούτε και θα υπήρχε η έννοια θανάτου.

Ο χρόνος λοιπόν, σαφώς συμβολίζει την πορεία προς το θάνατο, έχει όμως και άλλες συμβολικές σημάνσεις, πολύ σημαντικές για την ύπαρξη και την επιβίωσή μας, οι οποίες εκκινούν από τις γονεϊκές μας αναπαραστάσεις και συνιστούν τις απαιτήσεις, τις προσδοκίες τους και τον έλεγχο που ασκούν σε εμάς μέσω του “Υπερεγώ” μας.(1)

Να ελέγχεις το χρόνο, σημαίνει να ελέγχεις τον εαυτό σου αλλά και ταυτόχρονα να ελέγχεις τους άλλους. Η προσπάθεια να ελέγχουμε το χρόνο, π.χ δαπανώντας τον αλόγιστα, άλλοτε χρονοτριβώντας ή χάνοντας συναντήσεις και ραντεβού με σημαντικά άτομα, ή τερματίζοντας απότομα μια θεραπεία ή παρατείνοντας ένα ανώριμο συναισθηματικό δεσμό, μεταβάλλεται σε μια προσπάθεια να ελέγξει κάποιος τη δύναμη της αυτοκατα-

στροφής που κρύβει μέσα του, το φόβο της απόρριψης, το φόβο της μοναξιάς, της έλλειψης βοήθειας και της έλλειψης ελπίδας. Η άρνηση του χρόνου είναι μια έσχατη πλήρης άμυνα, π.χ. το να ζούμε μόνο στο παρόν, ή το να πιστεύουμε από την άλλη πλευρά στη μεταθανάτιο ζωή, στην αιωνιότητα, ή σε ένα τόπο στον οποίο δεν θα νοείται πλέον η έννοια του χρόνου στην αταξική κοινωνία, στην κοινωνία της “ουτοπίας”, “εν τόπω χλοερώ, εν τόπω φωτεινώ, εν τόπω αναψύξεως, ένθα απέδρα κάθε οδύνη, λύπη ή στεναγμός”.....

Επομένως το ζήτημα της αντίληψης, εγγραφής και συνειδητότητας του χρόνου από τον άνθρωπο, είναι κεντρικό και πρωτεύον. Ωστόσο από τη μέχρι σήμερα φιλολογία, το θέμα αυτό καλύπτεται από θεωρήσεις ανάλογες του πεδίου προέλευσης και των στόχων του καθενός πεδίου. Παραδείγματος χάριν, η φαινομενολογία, η γνωστική ψυχολογία, οι νευροεπιστήμες, και η τεχνητή νοημοσύνη, συγκλίνουν στην αναγκαιότητα της μελέτης της χρονικής συνειδητότητας από τον άνθρωπο, ως σύνθετου και πολύπλοκου φαινομένου. Οι τρεις πρώτες επιστημονικές προσεγγίσεις (φαινομενολογία, γνωστική ψυχολογία και νευροεπιστήμη –συμπεριλαμβανομένης και της χρονοβιολογίας), υιοθετούν προσεγγίσεις αρκετά ανθρωποκεντρικές, σε διαφορετικά βέβαια επίπεδα. Η φαινομενολογία παραμένει μάλλον σε περιγραφικό επίπεδο, ενώ η γνωστική ψυχολογία και οι νευροεπιστήμες προχωρούν σε επίπεδα ερμηνείας ανατομικά, λειτουργικά συμβολικά και παραδειγματικά. Η επιστήμη της τεχνητής νοημοσύνης αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση, η οποία χαρακτηρίζεται από “ευσεβείς πόθους” επιτυχούς διαχείρισης του πολύπλοκου, μη γραμμικού φαινομένου της χρονικής συνειδητότητας από τεχνητά, ευφυή, συστήματα γραμμικής αρχιτεκτονικής και λειτουργικής δομής. Τα εγχειρήματα προς την κατεύθυνση αυτή, αναδεικνύουν ενδεχομένως ενδιαφέροντα στοιχεία, τα οποία όμως για την ώρα παραμένουν αποσπασματικά και ασύνδετα και δεν προσφέρονται για τη δημιουργία συνεκτικών θεωριών.(2)

Από μια άλλη σύνθετη-επαγωγική πλευρά θεώρησης των πραγμάτων και σε ένα μακρο-επίπεδο θεώρησης της (συνειδητής ή ασυνειδητής) πρόσληψης τόσο της χρονικότητας του υποκειμένου, από το ίδιο το υποκείμενο, όσο και της χρονικότητας του σύμπαντος κόσμου, από το υποκείμενο που βιώνει και παρατηρεί, δηλαδή του χώρου και του χρόνου, οι κοσμολογικές θεωρίες δεν έχουν καταλήξει ακόμη στην ακριβή έναρξη του αντικειμενικού χωροχρόνου και όταν προσδιορίζεται η έναρξη αυτή, σε κάθε νέα θεωρία καθορίζεται, πέραν του σημείου αρχής του χρόνου και πάλι ένα “πριν”, από αυτό.

Πιο συγκεκριμένα, φιλόσοφοι, θεολόγοι και φυσικοί επιστήμονες, συζητούν εξακολουθητικά αν ο χρόνος είναι αιώνιος ή πεπερασμένος-δηλαδή αν το Σύμπαν υπήρχε ανέκαθεν ή αν γεννήθηκε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Σύμφωνα με τη γενική θεωρία της σχετικότητας του Αϊνστάιν, ο χρόνος έχει ένα πέρας. Το διαστελλόμενο Σύμπαν μας, θα πρέπει να έλαβε υπόσταση τη στιγμή της μεγάλης έκρηξης. Ωστόσο η γενική σχετικότητα παύει να ισχύει πλησίον της μεγάλης έκρηξης, διότι τότε υπεισέρχονται τα κβαντικά φαινόμενα. Σήμερα, ο κύριος υποψήφιος για μια πλήρη θεωρία της κβαντικής βαρύτητας –η θεωρία χορδών-εισάγει ως νέα θεμελιώδη σταθερά της φύσης, ένα ελάχιστο κβάντα μήκους, καθιστώντας αβάσιμη την ιδέα της γένεσης κατά τη στιγμή της μεγάλης έκρηξης. Παρόλα αυτά η μεγάλη έκρηξη όντως έλαβε χώρα, αλλά δεν περιελάμβανε μια στιγμή άπειρης πυκνότητας, το δε σύμπαν πιθανόν να προϋπήρχε αυτής. Οι συμμετρίες

της "θεωρίας χορδών" υποδεικνύουν ότι ο χρόνος δεν είχε αρχή, αλλά ούτε και πρόκειται να έχει τέλος." Το σύμπαν θα μπορούσε κάλλιστα να ήταν σχεδόν άδειο και σταδιακά να δημιουργήσε τις συνθήκες που πυροδότησαν τη μεγάλη έκρηξη, ακόμη ενδεχομένως και να διήλθε ένα κύκλο διαδοχικών θανάτων και αναγεννήσεων. Και στις δυο περιπτώσεις όμως το σύμπαν του σήμερα, θα πρέπει να το έχει διαμορφώσει η περίοδος που προηγήθηκε της μεγάλης έκρηξης, επομένως να υπάρχει ένα "πριν". (3)

Αναλογικά, αντίστοιχα ερωτήματα προκύπτουν από την αναζήτηση της αρχής της ζωής καθ'αυτής, καθόσον το ερώτημα της χρόνωσης της ζωής, είναι ακόμη ανοικτό. Οι Βιολόγοι εκφράζουν την άποψη ότι δεν υπάρχει ένα σαφές σημείο έναρξης της ανθρώπινης ζωής, δεδομένου ότι το σπερματοζωάριο και το ωάριο, είναι τόσο ζωντανά, όσο και οι πρόγονοί τους ή οι γεννήτορές τους. Οι γενετιστές πιστεύουν ότι η ζωή αρχίζει κατά τη σύντηξη των γαμετών, αλλά οι εμβρυολόγοι, θεωρούν ότι η ανθρώπινη ζωή αρχίζει μετά τη 12^η μέρα κύησης –όριο διαφοροποίησης των βλαστοκυττάρων, αφού τα δίδυμα (άτομα με διαφορετικές ζωές), δεν προκύπτουν ποτέ πριν από την 12^η μέρα της εμβρυϊκής ζωής. Οι νευροεπιστήμονες και οι νευρολόγοι, πιστεύουν ότι η στιγμή της πρώτης εγγραφής του χρόνου στην αντικειμενική ιστορία του εν τω γεννάσθαι, ατόμου, είναι η στιγμή της έναρξης καταγραφής της εγκεφαλικής λειτουργίας που συμβαίνει περίπου την 27^η εβδομάδα της κύησης-επιχείρημα που συνάδει εξ' αντιστρόφου με τον ορισμό του τέλους της ζωής-δηλαδή του θανάτου που ορίζεται ως εγκεφαλικός θάνατος και είναι το σταμάτημα της ΗΕΓ καταγραφής (φλοϊκή λειτουργία) και της απουσίας των στελεχειαίων και προμυϊκών αντανακλαστικών. Οι αναπτυξιολόγοι διατυπώνουν την άποψη ότι η ανθρώπινη ζωή υπάρχει και η χρόνωσή της αρχίζει από τη στιγμή που μπορεί να διατηρηθεί το έμβρυο εν ζωή, εκτός μήτρας, γεγονός που μπορεί να συμβεί μετά την πλήρη ανατομολειτουργική ανάπτυξη και δυνατότητα έκπτυξης /αερισμού των πνευμόνων-δυνατότητα που είναι εφικτή, μέσω των οργάνων υποκατάστασης, μετά την 25^η εβδομάδα της εμβρυϊκής ζωής. Οι ανοσολόγοι τοποθετούν την έναρξη του χρόνου της ανθρώπινης ζωής στο σημείο που ο οργανισμός αναγνωρίζει τη διαφορά ανάμεσα σε εαυτό και μη –εαυτό που συμβαίνει, όταν το έμβρυο, είναι ιδιαίτερα ώριμο, κοντά στην ημερομηνία γέννησης, περίπου 9 μηνών. Και τέλος, οι φυσιολόγοι επιμένουν να θεωρούν ότι η ανθρώπινη ζωή, ξεκινά –με την αποκοπή του ομφάλιου λώρου, όταν δηλαδή το νεογνό, είναι ικανό να επιβιώσει ως αυτόνομο, μέσω της αυτόνομης λειτουργίας του κυκλοφορικού, αναπνευστικού και πεπτικού συστήματος. Οι κλασικοί ψυχαναλυτές, ίσως θεωρούν ότι η καταγραφή της πρώτης χρονικής εμπειρίας, γίνεται όταν προκύψει η αίσθηση της σταθερότητας του μητρικού προσώπου και η αίσθηση του άλλου, σε σχέση με τον εαυτό. Οι Λακανικοί, μάλλον πιστεύουν ότι η πρωταρχική χρόνωση της υποκειμενικής εμπειρίας, προκύπτει από το στάδιο του καθρέφτη. Οι Κλαϊνικοί, πιθανότατα ορίζουν την έναρξη της χρόνωσης με τη διαδικασία των θέσεων (σχιζοειδής και καταθλιπτική).

Από όλες τις παραπάνω θεωρήσεις, προκύπτει ότι η έναρξη του χρόνου της ανθρώπινης ζωής, παρότι καθορίζεται με πλήρως επιστημονικά –από πλευράς μεθοδολογίας- κριτήρια, εμπεριέχει ένα προϋπάρχον χρονικό σημείο, ένα πριν....ώστε η έναρξή της να καθορίζεται και πάλι από ένα ασαφές και προφανώς απροσδιόριστο και άρα άχρονο, "πριν".

Περνώντας από το μακρο-επίπεδο στο επίπεδο του υποκειμένου, αναγνωρίζοντας

τις δυσκολίες κατανόησης και περιγραφής της χρονικότητας, θα μιλήσουμε για τη διαδικασία χρόνωσης, για τη διαδικασία δηλαδή της χρονικής εμπειρίας τόσο σε συνειδητό, όσο και σε ασυνείδητο επίπεδο, ως αντικειμενική και υποκειμενική εμπειρία ταυτόχρονα. Θα περιγράψουμε το χρονικό φαινόμενο ως ανθρώπινη εμπειρία, ως διαδοχή, μεταβολή, αλλαγή, διάρκεια, προοπτική, διαμέσου, εντός και πέρα του ανθρώπινου υποκειμένου, του ανθρώπινου εγκεφάλου, του εαυτού, της συνείδησης και του ασυνείδητου, χρησιμοποιώντας το παραδειγματικό μοντέλο του φωτός και συγκεκριμένα της φύσης του φωτός, για να τονισθεί η διπλή φύση της διαδικασίας της χρόνωσης στην ατομική εμπειρία κατ' αναλογία, δηλαδή όπως και η διπλή φύση του φωτός που συμπεριφέρεται, άλλοτε ως κύμα με ημιτονοειδείς και γενικά κυματοειδείς διαδικασίες και άλλοτε ως κβάντα ύλης και ενέργειας, σύμφωνα με το παραδειγματικό υπόδειγμα που περιγράφεται να κινείται ευθύγραμμο σε ένα τρισδιάστατο άξονα, x, y, z , όπως περιγράφεται από την εξίσωση Shroedinger και στηρίζεται ταυτόχρονα στην αρχή της απροσδιοριστίας του Heisenberg.

Αναλογικά λοιπόν, για λόγους περιγραφικούς, θεωρούμε αδρομερώς πως η ψυχική υγεία σε σχέση με τη χρονική εγγραφή, εκπροσωπεί και αντιπροσωπεύεται από μια κυματοειδή πορεία της διαδικασίας χρόνωσης, ενώ η ψυχοπαθολογία, χρονοχρωματίζεται, χρονολογείται, χρονοποιείται, χρονοδυναμιτίζεται ή ακόμη περισσότερο, "χρονοπάσχει" μέσω του μοντέλου της ασυνέχειας, της απροσδιοριστίας και της μη προβλεψιμότητας, μέσω δηλαδή κβαντικών και χαοτικών φαινομένων.

Θα αναφέρουμε χαρακτηριστικά παραδείγματα για την εγγραφή και την υποκειμενική βίωση της χρόνωσης σε ιδιαίτερες ψυχοπαθολογικές καταστάσεις και θα περιγράψουμε μια υποθετική-παραδειγματική μονάδα του χρόνου που έχει προταθεί για την υποκειμενική εγγραφή της χρονικής εμπειρίας που πρώτος περιέγραψε ο Salvador Dali, Το "μνημίδιο", δηλαδή την οργανωμένη, κβαντικής φύσης, ασυνεχή και ασταθή, ελάχιστη αναπαραγόμενη και ανατροφοδοτούμενη ποσότητα, χρονικά βιωμένης πληροφορίας και εμπειρίας. Γνωστού όντος, ότι κατά τις τελευταίες δεκαετίες επιστημονικής προόδου, έχει καταδειχθεί ότι, τόσο οι βιολογικές μονάδες (γονίδια), όσο και τα πολιτισμικά επιτεύγματα (μνημύδια), τα σχετιζόμενα με την ανθρώπινη ζωή και λειτουργικότητα στη σύγχρονη κοινωνία, προκαλούν και προβληματίζουν είναι φανερό πλέον, ότι, είτε πρόκειται για ερευνητικές καινοτόμες ανακαλύψεις (γονίδια), είτε πρόκειται για καλλιτεχνικές παραδειγματικές δημιουργίες (μνημύδια), οι διαφορές ανάμεσα στις εσωτερικές λειτουργίες και τις πνευματικές διεργασίες ενός ερευνητή και ενός καλλιτέχνη είναι περισσότερο ονομαστικές και λιγότερο πραγματικές. Τελικά, η ουσιαστική προσφορά είναι τόσο ποσοτικά, όσο και ποιοτικά, ίδια και εξίσου σημαντική και επομένως σύμφωνα με αυτή την οπτική, το μνημίδιο προσφέρεται ως παραδειγματικό μοντέλο κατανόησης της εγγραφής του χρόνου στην υποκειμενική εμπειρία, όπως το ομόλογο του, γονίδιο για τη γενετική πληροφορία.(4)

Περιγράφοντας τη σχέση πρόσληψης του χρονικού φαινομένου από τη συνείδηση του ανθρώπου, γνωρίζουμε ότι ο χρόνος συλλαμβάνεται βάση δυο ευρύτερων διαδικασιών :1) ως μια υποκειμενική εμπειρία, που είναι γνωστή ως ψυχολογικός ή απερίοριστος χρόνος και 2) ως αντικειμενική εμπειρία (αντικειμενικός χρόνος) π.χ ο χρόνος του ρολογιού, των ημερολογίων ή ο μαθηματικός χρόνος. Ο χρόνος στην πραγματική του βίωση α-

ποτελεί ένα ενοποιημένο στοιχείο της συνείδησης, μια διαδικασία που αποδίδει ενότητα στην αντίληψη για το εγώ και για τον εαυτό, σε ένα κόσμο που συνεχώς αλλάζει (διάρκεια, αλλαγή, μεταβολή, προοπτική). Ο χρόνος μας παρέχει την αίσθηση της ταυτότητας στην εμπειρία που έχουμε για τις ασυνεχείς συναισθηματικές καταστάσεις και για την αντίληψη της ασυνέχειας στην αλλαγή και τη μεταβολή. Ο χρόνος επίσης αποτελεί το μέτρο σύγκρισης που αφορά την εμπειρία της αλλαγής. Η ενοποιούσα ιδιότητα του χρόνου, ορίζει τόσο αυτό που ήταν πριν, όσο και αυτό που είναι τώρα, καθώς και αυτό που θα εμφανιστεί αργότερα σε σχέση πάντοτε με έναν αιτιολογημένο, όσο και απόλυτα προσωπικό τρόπο.(5)

Από την άλλη πλευρά και ιδίως από τη σκοπιά της ψυχολογίας του εαυτού και ιδιαίτερα της ψυχодυναμικής θεωρίας των αντικειμενοτρόπων σχέσεων που περιεγράφησαν από τον D.Winnicott, η έννοια του χρόνου είναι το αποτέλεσμα της ενοποίησης δυο γενικών και ευρέων περιοχών της ψυχολογικής ανάπτυξης. Οι στοιχειώδεις λειτουργίες του εγώ επιτρέπουν την αντίληψη του χώρου, π.χ η κατανόηση των σχέσεων του χώρου, όπως η κίνηση, το ταυτόχρονο μιας δράσης, η διαδοχή δράσεων, αλλά και οι πρωταρχικές καταστάσεις της κίνησης, γίνονται αντιληπτές ως εσωτερικά αντικείμενα. Για να ξεκινήσουμε, μπορούμε να πούμε πως ο χρόνος, ως ψυχολογική διάσταση, υποστηρίζεται από την ανάπτυξη της συνείδησης, για την αντίληψη του εαυτού ως μιας εσωτερικής εικόνας ή ως μιας αναπαράστασης που διαχωρίζεται από τις εικόνες του αντικειμένου ή τις αναπαραστάσεις του. Αλλά για να αναπτυχθεί η συνείδηση του χρόνου, είναι απαραίτητο να αποκτήσουμε τη συνείδηση της κίνησης, π.χ την αντίληψη ότι τα αντικείμενα σε σχέση με τον εαυτό, αλλάζουν ή κινούνται, αλλά και τη συνείδηση ταυτόχρονα ότι τα αντικείμενα αυτά είναι μοναδικά, συνεχή και σχετικά σταθερά.

Όπως αναφέρθηκε στην αρχή του παρόντος άρθρου, το ασυνείδητο δεν γνωρίζει τη διάσταση του χρόνου και τη χρονική σειρά των πραγμάτων. Αυτή η μη-γνώση του χρόνου, σύμφωνα με μια κλασική ψυχαναλυτική προσέγγιση- δε σημαίνει ότι το Ασυνείδητο δεν έχει ιστορία-αντίθετα είναι η συσσώρευση της ιστορικής μνήμης του υποκειμένου που είναι πάντα “ζωντανή” και εισδύει στο παρόν και στο μέλλον μέσω της επανάληψης των συμπτωμάτων και της επαναφοράς των απωθημένων σημασιολόγων. Αλλά το ασυνείδητο ως μνήμη δεν συγκρατεί ούτε τη λογική, ούτε τη χρονική σειρά των πραγμάτων, όμως τα ανασυντάσσει συνέχεια, προκειμένου να αρθρώσει τις πάντα ανικανοποίητες επιθυμίες μέσω αυτών, χρησιμοποιώντας αυτά τα “υλικά” αλλιώς, δηλ.μεταφορικά. Η “αλήθεια” του υποκειμένου εκφράζεται έτσι μόνο μέσω αυτών των σχηματισμών. Η ουτοπία είναι ο μη-χώρος που αντιστοιχεί στο μη χρόνο του ασυνείδητου: ο χώρος/χρόνος, στον οποίο λείπει κάθε αντίφαση είτε λογική είτε βιολογική είτε ψυχική είτε κοινωνική, είναι ο “Παράδεισος”.

Παρά την πολυσέλιδη ψυχαναλυτική φιλολογία που είναι συχνά ασαφής ως προς το ζητούμενο της εγγραφής του χρόνου από τη συνείδηση, η πρώτη εγγραφή του αντικειμενικού χρόνου στην υποκειμενική εμπειρία, περιγράφηκε από έναν μη ψυχαναλυτικής κατεύθυνσης ερευνητή, τον Jean Piaget, ο οποίος υποστηρίζει ότι η πρώτη εγγραφή του χρόνου από το παιδί γίνεται κατά το στάδιο “του σκέπτεσθαι επί συγκεκριμένων πραγμάτων”, δηλαδή στην ηλικία των 8-11 ετών. Η σκέψη, σε αυτή τη φάση, καθορίζεται από συγκεκριμένες νοητικές ενέργειες και περιγράφεται ως διαδικασία ενεργητικής νοημοσύ-

νης.. Το παιδί αυτής της ηλικίας είναι σε θέση να κάνει λογικές σκέψεις επί τη βάσει πραγμάτων και λειτουργιών, αλλά όχι επί τη βάσει των λέξεων, ακόμη. Ταξινομεί και συστηματοποιεί τα πράγματα και καταλαβαίνει για πρώτη φορά τη ροή του χρόνου. Αποκτά ένα σύστημα σκέψης με συνοχή και συνάρτηση, το οποίο ενδιαφέρεται και διαμορφώνεται από εμπειρίες, αλλά όχι ακόμη από έννοιες.

Εξαιρετικά ιδιάζουσα κατ' αναλογίαν και κατ' επέκτασιν, είναι η αντίληψη του χρόνου στους ενήλικες, η οποία παίζει σημαντικό ρόλο στις διαδικασίες εκδήλωσης ενός μεγάλου φάσματος συμπεριφορών, η εξάρτηση των οποίων από τη ροή του χρόνου μέσω του ημερήσιου και εποχιακού προσανατολισμού(διάρκεια, αλλαγή, μεταβολή, προοπτική), είναι μεγάλη. Στους ανθρώπους οι αντιλήψεις της διέλευσης του χρόνου και της ικανότητας εκτίμησης τμημάτων του, των χρονικών μονάδων (ώρες, λεπτά, δευτερόλεπτα), η στροφή της προσοχής προς τις έννοιες της χρονικής διάρκειας, του ταυτόχρονου, της αλλαγής του χρόνου, και της διαδοχής των χρονικών ενοτήτων, έχουν διαμορφώσει τα πλαίσια ολόκληρων πολιτισμών, όπως του βιομηχανικού και σε μεγάλο βαθμό, έχουν στρεβλώσει την αυθεντικότητα και φυσικότητα της ζωής των ανθρώπων στις σύγχρονες κοινωνίες. Η ολική βίωση του χρόνου μέσα από τον συνειδητό και ασυνείδητο προσανατολισμό του εαυτού στο παρόν, το παρελθόν και το μέλλον, δίδει μια χορεία ιστορικότητας, ενικότητας, μη αναλωσιμότητας και μη -εναλλαξιμότητας στην ανθρώπινη ζωή. Ωστόσο εξακολουθητικά, οι έννοιες του παρελθόντος και του μέλλοντος, παραμένουν να μην είναι "αντικειμενικές", αφού εντάσσονται στο υποκειμενικό παρόν, (το παρελθόν του παρόντος, το παρόν του παρόντος, το μέλλον του παρόντος). (6)

Επανερχόμενοι στην ψυχαναλυτική, κατά βάση, προσέγγιση της καταγραφής της χρονικής εμπειρίας στην ψυχική ζωή, θα αναφέρουμε το παράδειγμα που περιγράφει ο S.Freud στο κείμενό του για την αξία του εφήμερου (που αναφέρθηκε στην αρχή του άρθρου). "Αν στην διάρκεια της ζωής μας παρακολουθούμε την μη ανατάξιμη φθορά του σώματος, τότε η σύντομη ζωή της ύπαρξής μας, θα γίνεται πιο προκλητική. Ένα λουλούδι ανθίζει για μια νύχτα μόνο, εν τούτοις το μπουμπούκι του δεν είναι πιο όμορφο από το άνθος". (7)

Ο άνθρωπος λοιπόν, σύμφωνα με μια κλασική ψυχαναλυτική προσέγγιση, υιοθετεί μπροστά στο εφήμερο (το μικρό χρόνο, short time), δυο διαφορετικές και εντελώς αντίθετες συμπεριφορές. Από τη μια αρνείται να απολαύσει την εμπειρία του στιγμιαίου, περιφρονώντας την (δεν αξίζει τον κόπο, εφόσον θα τελειώσει") και από την άλλη υπερεκτιμά αυτό που προσφέρεται και αναζητά τη μέγιστη απόλαυση(ας επωφεληθούμε από αυτές τις στιγμές, τις τόσο σύντομες). Και οι δυο στάσεις μπορούν να θεωρηθούν ως ασυνείδητες αμυντικές αντιδράσεις στην προοπτική μιας διαδικασίας πένθους: στην πρώτη περίπτωση άρνηση κάθε επιθυμίας και κάθε απώλειας, ώστε να διατηρηθεί το αίσθημα της ναρκισσιστικής παντοδυναμίας, εκείνου που θα χαθεί, και στην άλλη υιοθετεί και βιώνει απειλητικά, έντονο άγχος αποχωρισμού και άγχος χρονικής αυτονομίας. Και στις δυο περιπτώσεις η ασυνείδητη σύγκρουση, μπορεί να λυθεί με την παραδοχή του πένθους, δηλαδή της χρονικότητας που προσφέρει τη δυνατότητα στο υποκείμενο να επενδύσει σε άλλα αντικείμενα, είτε μεταβατικά, είτε άλλα. Ένα αντίστοιχο φαινόμενο συμ-

βαίνει στην ψυχοθεραπευτική σχέση, στις βραχείες ψυχοθεραπείες που έχουν δηλαδή καθορισμένη και λογική χρονική διάρκεια και επομένως, τέλος. Προτείνεται μέσω του χρονικού περιορισμού το πένθος και η επένδυση της ψυχικής ενέργειας του υποκειμένου σε άλλα αντικείμενα.(8)

Στο τέλος αυτής της σύντομης μελέτης, θα αναφερθεί επιγραμματικά η έννοια του χρόνου και η αποτύπωσή της από την ατομική-υποκειμενική εμπειρία, καθώς και η διερεύνηση του διπόλου, χρόνος -εαυτός, σε ψυχοπαθολογικές καταστάσεις. Πέραν της διαδικασίας εγγραφής του χρόνου, στην ψυχική ζωή, στην ψυχοπαθολογία, ο χρόνος εκτός των άλλων συμπαραδηλώσεων, έχει τεράστια σημασία στην εκτίμηση και διακρίβωση της ψυχοπαθολογίας καθ'αυτής ως προς τη φασικότητα και τις υποτροπές των ψυχοπαθολογικών φαινομένων (έκβαση και διαχρονικότητα, διάρκεια και προοπτική της διαταραχής), όσο και ως διαγνωστικό κριτήριο, δεδομένου ότι σύμφωνα με τα κριτήρια των σύγχρονων ταξινομητικών συστημάτων για την εκτίμηση της παθολογίας και οι πέντε μεγάλες νοσολογικές ομάδες στην ψυχιατρική –δηλαδή οι οργανικές διαταραχές, η εξάρτηση από ουσίες, η σχιζοφρένεια, οι διαταραχές της διάθεσης, οι αγχώδεις και σωματόμορφες διαταραχές, εμπεριέχουν το χρόνο (διάρκεια, μεταβολή, αλλαγή, προοπτική) ως διαγνωστικό κριτήριο.(9)

Συγκεκριμένα στη διπολική συναισθηματική διαταραχή, η χρόνωση περιγράφεται ως φασική εγγραφή και βίωση του χρόνου, στην καταθλιπτική φάση ως αργή και επιβραδυνόμενη διαδικασία, ενώ στη μανιακή φάση ως επιταχυνόμενη, πολυαξονική, μανιακή χρόνωση. Στις νευρώσεις, και τις αγχώδεις διαταραχές καταγράφεται μια επιταχυνόμενη, ακατάστατη, μη γραμμική βίωση του χρόνου, ή “μηδενισμένη εμπειρία του χρόνου” στον αλλοτριωμένο άνθρωπο. Στις οριακές καταστάσεις περιγράφονται τόσο η “καμψύλωση” του χρόνου, όσο και η “πληκτική” του αναπαράσταση και βίωση. Στη σχιζοφρένεια περιγράφεται μια δαιδαλώδης -τριδιάστατη πορεία του χρόνου, μια κίνηση προς –πίσω, αιφνίδια χρονικά πινάγματα άνω- κάτω- δεξιά –αριστερά- εδώ- εκεί, μια αδιαφορία για το χρόνο, μια “ρήξη” με το χρόνο(όπως απεικονίζεται στους πίνακες του Dali), η ενατένιση ενός “άλλου” χρόνου, αλλά και η ασυνεχής άχρονη οδύνη του υποκειμένου, εξαιτίας αυτής της εμπειρίας. Τέλος επισημαίνεται η κυματιστή ψευδαισθησιακή χρόνωση υπό την επίδραση ψυχοτρόπων ουσιών, η συμπυκνωμένη αναμειγνύμενη, σύνθετη, αθροιστική (παροντική, παρελθολογολογική και μελλοντική) βίωση του χρόνου στα όνειρα, καθώς και η εναλλακτική -αχρονική βίωση του χρόνου και της αχρονικότητας σε ιδιαίτερες ανθρωπινες συμπεριφορές, όπως στον ασκητισμό, στο μυστικισμό, στα φαινόμενα Deja Vu, Deja Veçu, καθώς και στα φαινόμενα αποπραγματοποίησης και αποπροσωποποίησης που ουσιαστικά αποτελούν και τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα της αχρονικής(συνειδητής και ασυνειδητής) εγγραφής του χρόνου στην υποκειμενική εμπειρία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Hartocollis Peter (1986): *Time and Timelessness or The varieties of temporal experience*, International Universities Press, 1986, USA.
2. Σαμαριτζή Σταυρούλα (2003): *Αντίληψη, κατανόηση και κατασκευή του χρόνου*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2003.
3. Veneziano Gabriele (2004): "Ο μύθος της αρχής του χρόνου", *Scientific American* (ελληνική έκδοση): τόμος 2, τεύχος 7, σελ. 23-33, Ιούλιος 2004.
4. Μουντοκαλάκης Θεόδωρος (2003): *Ε-ιατρικά: "50 χρόνια DNA"* τεύχος 50, 18 Φεβρουαρίου 2003, σελ 15-19.
5. Αγγελόπουλος Νικηφόρος (1998): *Ιατρική Ψυχολογία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Λάρισα 1998, σελ 116, 138.
6. Μπαλτάς Αριστείδης (1999): "Είναι η ψυχανάλυση Επιστήμη"; Περ. *Εκ των Υπέρων* τ.3 Νοέμβριος 1999, Εξάντας.
7. Τζαβάρα Ελένη (1999): "Η συνάντηση του Φρόυντ με το Εφήμερο", Περ. *Εκ των Υπέρων*, τ.3 Νοέμβριος 1999, Εξάντας.
8. Ντετί Μισέλ (1998): *Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση του Φρόυντ*. Εκδ. Καστανιώτη.
9. Μαδιανός Μιχάλης (2004): *Κλινική Ψυχιατρική* Εκ. Καστανιώτη.